

Mitmetahuline eesti keel

Helle Metslang

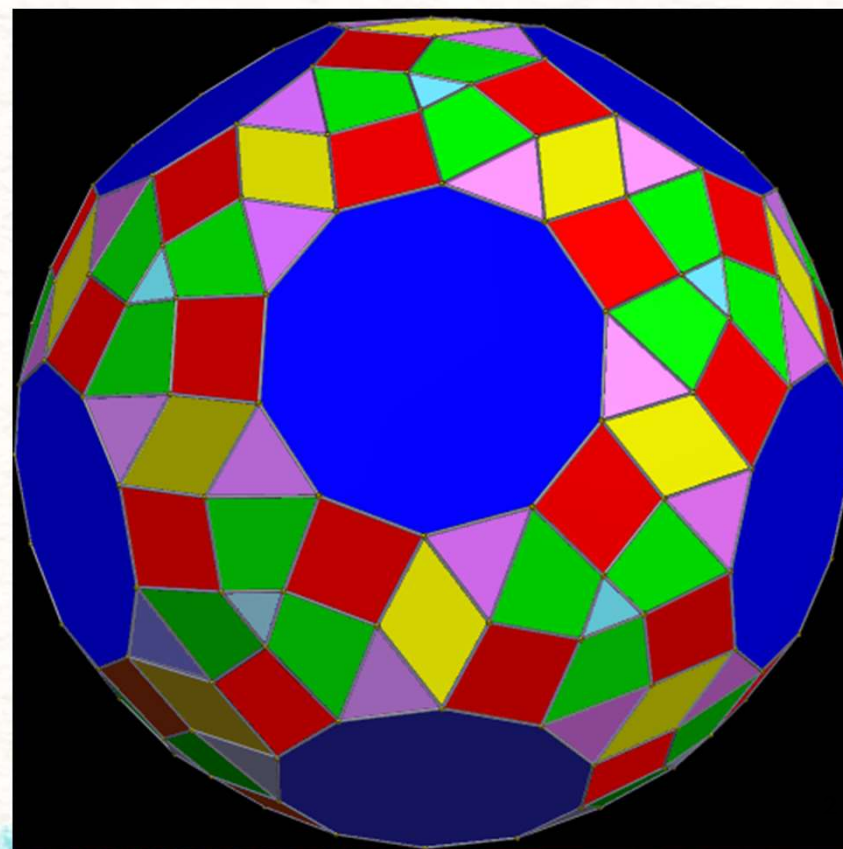
F.J. Wiedemanni keelepäev 2. oktoobril 2020 Väike-Maarjas

Keel veereb läbi aja

mitte ümara ja ühetaolisena nagu
kera,

vaid kandilise ja paljutahulisena nagu
hulktahukas

Kilde mõnelt tahult

1. Saksapäraseid analüütilisi jooni eestlaste tekstides 19. sajandi lõpuosas
2. Johannes Aavik 1930 (*vs.* 1906) saksapärasusteta, sünteetilisem
3. Kass, kes kõrtsis ei käi, ja ta sõbrad: vormi ökonoomia vs läbipaistvus
4. Netikeele lühendid: ökonoomia vs läbipaistvus
5. *plätu* (Keeletoimetajate Liidu aastaraamatu küsitlusest): ekspressiivsus eri allkeeltes
6. *toruujuma* (Keeletoimetajate Liidu aastaraamatu küsitlusest): sünteetilisus
7. Suhtumiste väljendamine tunnetusverbidest markeritega, nt (*ma*) *kardan*, (*et*), (*mulle*) *tundub*, (*et*) eri allkeeltes

1. Saksapäraseid jooni eestlaste tekstides 19. sajandil

Neist võitlemistest selle meie rahvause vaimu-elu sõprade ja vaenlaste vahel **saame** aga siis alles üht täieliku pilti omale **teinud olema**, kui eesti kirjanduse tõist siginemise aega **läbi oleme rääkinud**. (Carl Robert Jakobson 1875)

Tema **tahab** oma kohapidamise eestõiguse ühes kõige muu liikuva kraamiga oma kõige noorema tütre Liisule **anda** ja sellele siis mehe **lasta võtta** kes kui koha peremees **saab olema**.. (Mihkli vallakohus 1890)

2. Johannes Aavik (tõlge prantsuse keelest)

1906

Ühe legendi järele, mida mitte **valeks ei ole tunnistatud**, olla Königsbergi linna kodanikud aimanud, et üks suur sündmus haritud maailma **oli põrutanud**, lihtsalt **kui nad nägivad** filosoof Immanuel Kanti oma igapäevase jalutuskäigu sihti **muutvat**.

1930

Yhe legendi järele, mida ei ole **mõnditud**, olla Königsbergi linna kodanikud aimand suure sündmuse **põrutand harit** maailma, **lihtselt nähes** filosoof Immanuel Kanti **muutvat** oma igapäevase jalutuskäigu suunda.

3. Kass, kes kõrtsis ei käi, ja ta sõbrad

Taotle **vabasid** ametikohti (etTenTen 2013)

Avaveerandajal hoidsid **mänguohjasid** enda käes tartlased.
(etTenTen 2013)

„Mõned lühirööbikud on muude sõnadega vormihomonüümid: *ribu* (*ribasid*), *vagu* (*vagapid*), *palu* (*palasid*), *.kaku* (*kagusse*), *.kluppi* (*klubisse*) – samakujulised sõnavormid kuuluvad ka sõnade *ribu*, *vagu*, *palu*, *kakk*, *klupp* vormistikku.“ (ÕS 2006: 17)

4. Netikeele lühendid – mida tähendavad?

jh

kds

kle

lic

mdea

nsm

tglt

v

Seletused

<i>jh</i>	<i>jah</i>
<i>kds</i>	<i>kodus</i>
<i>kle</i>	<i>kuule</i>
<i>lic</i>	<i>lihtsalt</i>
<i>mdea</i>	<i>ma ei tea</i>
<i>nsm</i>	<i>niisama</i>
<i>tglt</i>	<i>tegelikult</i>
<i>v</i>	<i>või</i>

5. Keeletoimetajate Liidu aastaraamatu küsitlusest: *plätu*

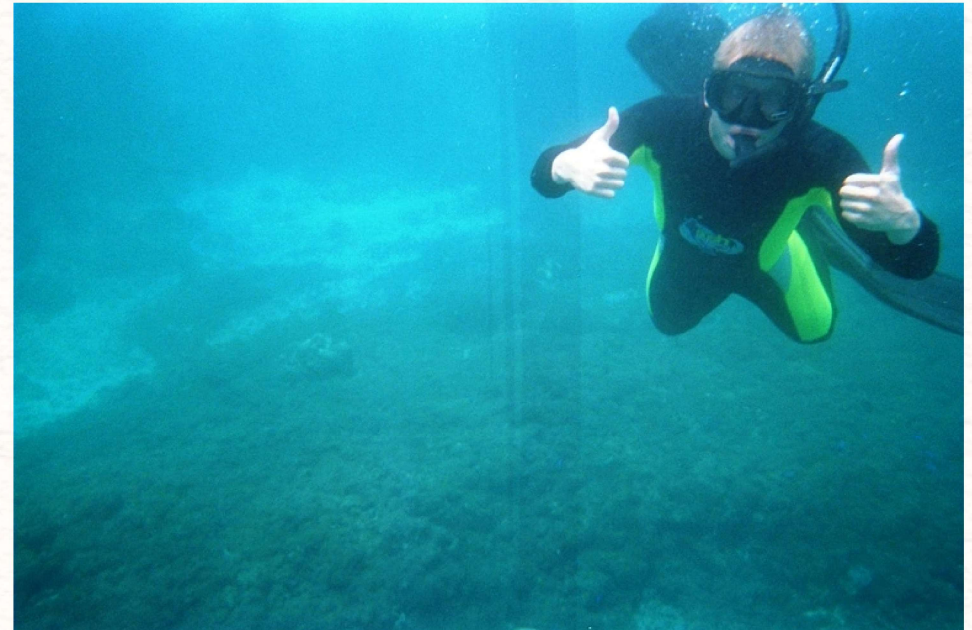
„– praegusel ajal üsna palju kasutatud jalanõu, mis ÕS-i järgi on siiski vaid argikeelne ja tähistab ainult sauna- või rannajalatsit“

		
Birkenstock sandaalid Sydney	Birkenstock nahast sandaalid Arizona	Puma plätud Leadcat
57,59 € 71,99 €	69,99 € 87,49 €	23,19 € 28,99 €
		
Mustang plätud	Oxypas sandaalid Olga	Cosmos sandaalid
24,39 € 30,49 €	41,19 € 51,49 €	33,59 € 41,99 €

6. Keeletoimetajate Liidu aastaraamatu küsitlusest: *toruujumine*

„snorgeldamine vs. toruga ujumine, toruujumine – ÕS-i järgi on snorgeldamine argikeelne, aga samas on kasutusel vaid see termin ja teksti toimetades tahaks ju, et see oleks ikkagi ka lugejale arusaadav (ja näiteks lause „käisin toruga ujumas“ ei tundu seda olevat).“

7. Suhtumiste väljendamine tunnetusverbidest markeritega (projekt SIIS)

- Suuline institutsionaalne suhtlus (Andriela Rääbis)

H: a seal `oleks ööbimiskohta ka siis={vä.}=

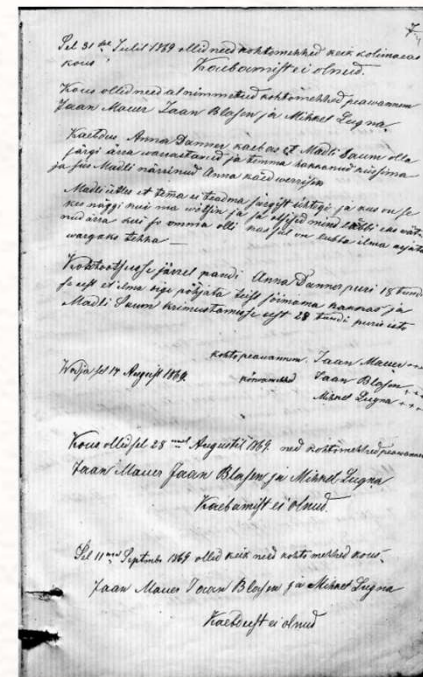
V: =e ma `kardan et `Kallastel ka ei `leia. (TÜ suulise kõne korpus)

- Doktoritööd (Carl Eric Simmul)

Tundub, et vähemalt nendes kahes Euroopa riigis on suund sellele, et eitada riski hindamise puhtteaduslikku iseloomu. (Keeleveeb)

Kildude taustategureid 1: saksapäraseid jooni eestlaste tekstides 19. sajandil

- *Saama-tulevik*, keerulised verbikonstruktsioonid ja liitlaused, sõnajärje raamkonstruktsioonid, verb kõrvallause lõpus
- 19. sajandi eestlastest autorite keeles (L1) leidub saksapäraseid struktuurijooni enamgi kui saksa autorite keeles (L2, vahekeel) - arendasid eesti kirjakeelt kultuurkeeleks saksapärase keele eeskujul.
- Eestlastest haritlaste keel – L1 ja L2 joontega **sulandkeel** (vrd Thomason 2001) (Metslang, Habicht 2019)
- Kohtukirjutajad omakorda jäljendasid trükisõna keelekasutust (vrd Nordlund 2007 Soome 19. sajandi kaupmeeste jt kirjade kohta)
- Suulise L1 variantide kohta head andmestikku pole

Kildude taustategureid 2: Johannes Aavik

- Sama teksti kaks varianti: 20. sajandi alguse ilukirjanduskeel ja 1930. aastate uuenduslik ilukirjanduskeel
- Vabaneda saksapärasest joontest
- Analüütilisuse asemele kirjakeele sünteetilisuse taotlus
- Lühemaks ja kompaktsemaks nii lekseemid, sõnavormid kui süntaktilised üksused
- Eeskuju soome keelest: lauselühendid
- Keeleajalukku tagasi: lühike mitmuse osastav (*jalgu, tube*)

Kildude taustategureid 3: kass, kes kõrtsis ei käi, ja ta sõbrad

- Kaks tendentsi keeles: ökonoomia ja läbipaistvus
- Lõpukadu, *-n* kadu jm vormide lühenemine – ökonoomia
- Läbipaistvus kannatab: vormid ei eristu selgelt, palju homonüümiat
- Mitmuse variandid: tüvemitmus ja selgelt eristuvad lõpud ja tunnused
- Varieerumise mitu aspekti: sama funktsiooniga eri vormid, registritel eri eelistused
- *sid*-partitiivi levik vabamas kõnepruugis

Kildude taustategureid 4: netikeele lühendid

- Uus keelevariant, kus ühinevad suulise suhtluse spontaansus ja kirjalik kanal
- Veebis ka muid registreid, nii formaalseid kui informaaalseid
- Seni kirjakeele suundumuseks olnud sünteetilisus ja väljenduslühidus levib kirjaliku kanali tõttu ka informaalessesse suhtlusse
- Suhtluses korduvate sõnade lühenemine – mitte enam sajandeid kestev häälduslik kulumine, vaid kirjapildi teadlik ja muudetav kulutamine, seaduspärad teised
- Ökonoomne, kuid läbipaistvus kahaneb
- Emotikonid: suhtlemine tervikmärkidega – nii ökonoomsed kui läbipaistvad
- Släng kolib netti: rühmaidentiteet, arusaadavus rühma sees

Kildude taustategureid 5: *plätu*

- Häälikusümboolika: tüvi on onomatopoeetiline, veehelisid jäljendav (vt Veldi 1986) nagu verbidel *plätsima, plätsutama*.
 - konsonantühend sõna alguses imiteerib heli järskust
 - vee liikumist jäljendavatele sõnadele omased häälikud *p ja l*

Reet Kasik, Wiedemanni
laureaat 2018

Kahesilbiline u-tuletis

- slängipäraselt lühenenud tüvega (vt Tomingas 1986)
- afektiivne deminutiiv nagu *notsu* või *kätu* (vt Kasik 2015)

Sõna on ekspressiivne (vrd Vainik 2012).

Kas oskuskeel sallib ekspressiivsust?

- Mis registris/stiilis on *plätu* koht?

Tiiu Erelt (Wiedemanni laureaat 1999)

”

Arvutitöoga seoses tahaks kaitsta omakeelset onomatopoeetilist terminit *klõpsama*. Inglise laene *klikkima* ja *klikkama* pole siin tõesti tarvis, sest eesti keeles on nupud, riivid, kohvrilukud, snepperlukud, lulitid, pussikuked jpm asjad alati teinud klõps!, mitte click! nagu inglise keeles.“

(Terminiõpetus, lk 203.)

Kildude taustategureid 6: *toruujuma*

- Nimisõnana: *toruujumine, toruga ujumine*
- Verbina: *toruujuma, toruga ujuma* (mis toru?)
- Tagasituletis: *toruujumine > toruujuma*
- Liitsed verbid levinud viimastel aastakümnetel, oskuskeelest üldkeelde, informaaalsesse suhtlusse, infiniitvormidest finiiitvormidesse (Vare 1986, Toome 2011).
- Veebisuhtlus soodustab levikut
*Soovi korral võib **toruujuda**, sõita kajaki või jetiga, paraseilida või teha pika tiiru köisteel.*
*Jäähallis saab mängida hokit ja **iluuisutada**, seda pakutakse nii lapsele kui täiskasvanutele*
- *Käisin toruujumas / toruga ujumas /snorgeldamas – mis registris/stiilis?*

Kildude taustategureid 7: *ma kardan, et ja tundub, et*

- Tunnetus- ja kõnelemisverbidel kalduvus diskursusemarkeriteks
- *arvan, kardan, tundub* (vrd ingl *I think, I'm afraid, it seems*) on vormilt pealauses, sisuliselt tõuseb aga esile kõrvallause, tunnetusverb annab selles öeldule hinnangu

- Eri tekstiliikides kasutus erineb

Reisibüroo suuline suhtlus: intersubjektiivsus, personaalsus, ebameeldiva teate pehmendamine, vabandamine:

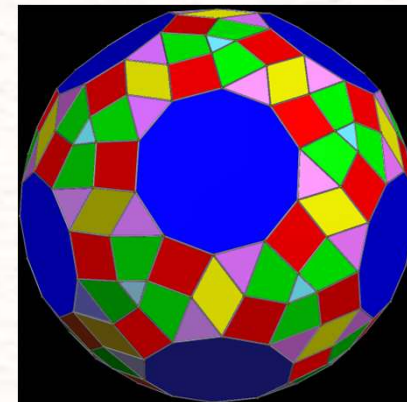
ma kardan, et Kallastel ka ei leia (ööbimiskohta)

Teadustekst: vähene subjektiivsus, oletuse esitamine enda isikut esile toomata, üks paljudest vahenditest (ka *ilmselt, võima* jne):

Tundub, et vähemalt nendes kahes Euroopa riigis on suund sellele, et eitada riski hindamise puhtteaduslikku iseloomu.

Neli mõtet lõpetuseks

- Keel elab variantide kujul
- Igal variandil on oma mõjurid, aeg ja koht
- Emakeelse keelekasutaja keel ei ole õige ega vale, vaid varieeruv
- Oska teha valikuid!

Henn Saari, esimene F.J. Wiedemanni keeleauhinna laureaat (1989): **keele väljendusvõime**

“.. sajandite isevool toob keelde kolmesuguseid muutusi.

Ühed kas halvendavad väljendussuutlikkust või teevad keelt asjatult keerulisemaks.

Teised on selle poolest ükskõiksed.

Kolmandad parandavad väljendusvõimet ja võimaldavad keelt kasutada ka uutes ajaloolistes olukordades.”

Kirjandus

Erelt, Tiiu 2007. Terminiõpetus. Tartu Ülikooli kirjastus.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. - Pühendusteos Huno Rätse-pale 28.12.1997. Toim. M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 45-66.

Hennoste, Tiit; Habicht, Külli; Metslang, Helle; Prillop, Külli; Laanesoo, Kirsi; Ogren, David; Pärismaa, Liina; Pärt, Elen; Rumm, Andra; Rääbis, Andriela; Simmul, Carl Eric 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). Mati Erelt, Riina Reinsalu (Toim.). Emakeele Seltsi Aastaraamat. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 63-90.

Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu I.) Tartu Ülikool kirjastus.

Metslang, Helle; Habicht, Külli 2019. XIX sajandi eesti kirjakeel – vahekeelest sulandkeeleks. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 64, 111-140.

Nordlund, Taru 2007. Double diglossia – lower class writing in 19th century Finland. – Multilingua 26: 229-246.

Thomason, Sarah 2001. Language contact. An introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tomingas, Silva 1986. Sõnamoodustusest slängis. – Noored filoloogias 1986 : 1. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: 34-38.

Toome, Merli 2011 Eesti liitverbid ja pöördmoodustised. – Oma Keel 2, 33-38.

Vainik, Ene 2012. Eesti keele sõnavara afektikalduvus ja mis sellega peale hakata. Keel ja Kirjandus 1: 1-14.

Vare, Silvi 1986. Liitverb eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 9, lk 539-547.

Vihma, Helgi 1971. Tõlkeromaan keeleuendusprogrammiga. – Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn: Valgus, 157-168.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Eesti Keele Instituut. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Veebiviited

Doktoritööd <http://www.keeleveeb.ee/>

etTenTen <http://www.keeleveeb.ee/>

etTenTen. <http://www.keeleveeb.ee/>

<http://www.mulgikultuur.ee/uus/sundmused/meelelahutusvoimalused/>

<https://naerata.wordpress.com/2012/01/07/snorgeldamine/#jp-carousel-646>

<https://vdocuments.mx/estraveller-4-2013.html>

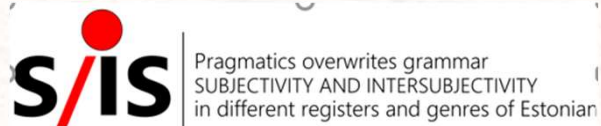
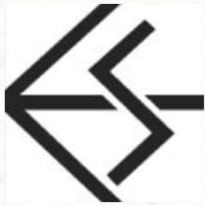
<https://www.weekendshoes.ee/naistele/platud-sandaalid.html>

Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/>

TÜ suulise kõne korpus. <https://www.cl.ut.ee/suuline/Korpus.php?lang=et>

Vare, Silvi. Eesti keele sõnapered. <http://www.eki.ee/dict/sp/>

Aitäh kuulamast!

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

